

Демографічні чинники та їх вплив на кадровий потенціал підприємств

Ревуцька А.О., к.е.н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас, як результат її функціонування.

Роль демографічного стану України як основи суспільного виробництва полягає у тому, що воно виступає споживачем матеріальних благ і тим самим зумовлює розвиток насамперед галузей, які орієнтуються у своєму розміщенні на споживача. Однак, найважливішою характерною рисою народонаселення є те, що воно є природною основою формування трудових ресурсів, найголовнішого елемента продуктивних сил, які відіграють вирішальну роль як фактор розміщення трудомістких галузей господарства.

Демографічна ситуація – це вияв особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю. Вона визначається структурою населення і характером його руху, видами, типами і режимом відтворення, рівнем народжуваності та смертності, кількістю шлюбів і розлучень. У основі всіх цих процесів лежить соціально-економічне положення в країні¹.

За роки незалежності в Україні різко погіршилася демографічна ситуація. Характерною особливістю природного руху населення України є різке за останні роки, до мінімуму, скорочення його приросту. У 1990 р., наприклад, у розрахунку на 1000 чол. він дорівнював лише 0.6 чол. і за останні десять років скоротився майже у 6 разів. Україна знаходиться за цим показником на останньому місці серед колишніх союзних республік: вона «випереджає» навіть

¹ Муромцева Ю. І. Демографія : [навч. посібник] / Ю. І. Муромцева. – К. : Кондор, 2006. – 299 с.

такі республіки, як Латвія (1.1%) та Естонія (1.8%), які, як відомо, характеризуються дуже низьким природним приростом. Пограничні з Україною Білорусія та Молдова також мають набагато вищі показники природного приросту: 9.2 і 8.0. У Таджикистані, приміром, цей показник у 50 разів вищий, ніж в Україні, в Узбекистані – 45 разів. Важливими чинниками скорочення кількості населення є скорочення тривалості життя, зростання смертності та міграції населення. У 90-ті роки спад народжуваності значно прискорився і на початку XXI ст. коефіцієнт народжуваності в Україні став одним із найнижчих у Європі (7.7 у 2001).

Важливою причиною зменшення показників народжуваності в Україні є неможливість багатьох молодих сімей народжувати дітей (безпліддя), що є прямим наслідком Чорнобильської трагедії. А в останні роки однією з основних причин стає відтік молоді – людей, які найбільше здатні до відтворення, за межі України.

Народжуваність в Україні вже опустилась нижче від рівня, достатнього для заміщення поколінь. Для високорозвинених країн світу характерна така сама тенденція, але вона супроводжується високою тривалістю життя, зменшенням смертності, внаслідок цього у них демографічна ситуація не є такою несприятливою.

На початок XXI століття кількість населення України скорочується й надалі. Останнім часом статистичні дані про демографічну ситуацію в Україні нагадують фронтові зведення – стільки-то вмерло, і стільки-то не народилося!

На 2015 рік Україна посідає 32 місце за чисельністю населення на планеті, тоді як, в 2010 році посідала 29 місце, у 2005 – 27, в 2000 – 25 місце.

За оцінкою Державної служби статистики України, станом на 1 листопада 2016 року чисельність наявного населення України становила 42 620 007 осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя). За січень-жовтень 2016 року чисельність населення зменшилася на 140 509 осіб, зокрема, природне скорочення становило 147 723 осіб,

міграційний приріст 7 214 осіб. Міське населення становить 69,1%, сільське - 30,9%. Густота населення - 74,3 осіб/км².

Демографічна ситуація - це вияв особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю.

Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного та безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати, як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас, як результат її функціонування. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також динаміки останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи.

Прогнози на майбутнє досить невтішні. Абсолютно всі галузі української економіки незабаром зіткнуться з гострим браком людських ресурсів. Уже в 2014 р. почав виявлятися брак молодих людей, які здатні навчатися у вищих навчальних закладах - у сьогоднішній низькій народжуваності спочатку закладена загроза падіння інтелектуального потенціалу країни. Додайте сюди негативне сальдо міграції – і картина стане зовсім обтяжуючою. Україна поступово перетворюється на країну пенсіонерів, позбавлених перспективи забезпечити собі гідне майбутнє працею своїх дітей і онуків. Прийнято вважати, що демографічна ситуація в Україні розвивається у руслі загальносвітових тенденцій. Однак, у нас ці проблеми, безумовно, носять відбиток національних особливостей, властивих нашій країні і нашому народу.

Причинами погіршення демографічної ситуації в Україні експерти вважають: - падіння рівня і якості життя; - зміну цінностей - для багатьох жінок набагато важливіше стала робота, ніж сім'я і діти; - зміну традиційного життєвого укладу; - домінування міського способу життя над сільським; - зростаючу глобальну нерівність у розподілі ресурсів та благ.

Вже нині у пенсійній системі України на 10 платників страхових внесків припадає 9 пенсіонерів. Крім того, після 2016 року (коли у працездатний вік почне входити покоління громадян, які народилися у період низької народжуваності 90-х років) відбудеться не тільки кількісне скорочення працездатного населення, але і якісне погіршення – старіння його економічно активної частини.

Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України з 2016 року проводиться прогнозування основних демографічних компонентів, що визначають чисельність і статеву-вікову структуру населення у перспективі. За даними останнього перерахунку 2011 р., населення України за середнім варіантом прогнозу становитиме у 2025 р. 44302 тис. осіб і зменшиться до 39195 тис. у 2050 р. та до 37147 тис. у 2060 р. Низький варіант прогнозу передбачає до 2060 р. зменшення чисельності населення України на 35% порівняно з 2011 р. до 29836 тис., тоді, як за високим варіантом це зменшення становитиме лише 3%.

За демографічним прогнозом ООН чисельність населення України за середнім прогнозом зменшиться до 40 млн наприкінці 2025-х та до 30 млн на початку 2060-х. Проте, в Інституті демографії та соціальних досліджень НАНУ не погоджуються з таким песимістичним прогнозом ООН, пояснюючи це тим, що за останні роки прогнози постійно коригуються на користь більш оптимістичних варіантів. Це пов'язано з поступовим покращенням демографічних показників: підвищенням тривалості життя, зростанням народжуваності, скороченням депопуляції населення.

Процес зниження народжуваності у сучасних умовах має глобальний характер і зумовлений низкою економічних, соціальних, біологічних причин.

Статус українців, як вимираючої нації (щорічне зменшення на 350-400 тис. людей) зі зниженням якості життя, є неприйнятним для розвитку економіки України.

Населення має бути соціально захищеним, а специфічна демографічна політика повинна підсилюватися заходами держави щодо виходу з економічної

кризи. Проте суверенність особи несумісна із соціальними, а тим більше державним патерналізмом, котрим була пройнята демографічна політика в колишньому СРСР. Держава повинна забезпечувати соціальний захист своїх громадян, але не перетворювати їх на утриманців.

Найвища мета такої політики – домогтися, щоб якомога менша частина населення залежала від суспільної благодійності.

Це у свою чергу передбачає удосконалення умов реалізації трудового та духовного потенціалів населення, його ефективного включення в суспільний поділ праці, нарощування зусиль щодо примноження суспільного добробуту. Цьому можуть слугувати заходи щодо забезпечення зайнятості населення - створення нових робочих місць, навчання та перекваліфікації працездатних, особливо у тих галузях суспільного виробництва, де очікується найбільше безробіття.

Необхідно також проводити демографічні та гендерні експертизи всіх законопроектів Верховної Ради, проектів указів Президента України, які торкаються прав та інтересів населення.

В Україні саме у період кризи і повільних перетворень найбільш зменшилась народжуваність. Це насамперед пов'язано з тим, що дедалі більше долучається жінка до економічної діяльності, прагне зробити кар'єру, і, як наслідок, все менше часу залишається на материнство. Але слід зазначити, що соціально-економічний розвиток держави неможливий без демографічного розвитку. Ці два процеси між собою тісно пов'язані. Як тільки погіршується демографічна ситуація, країна практично немає перспективи для соціально-економічного розвитку.

Для покращення соціально-економічного розвитку потрібен кадровий потенціал. Поняття кадровий потенціал включає в себе особистісні якості людини - працівника підприємства; суспільно-психологічні якості; кваліфікаційний ресурс; формальну структуру колективу; неформальну структуру колективу; організаційно-управлінські фактори; фактори макроструктур. Ці фактори по-різному впливають на кадровий потенціал, визначаючи поведінку працівника у праці. Все це разом дає можливість

визначити кадровий потенціал підприємства, як сукупність наявних кадрів, які забезпечують господарську діяльність підприємства і є головною рушійною силою його функціонування².

Формування кадрового потенціалу підприємства являє собою складний і довготривалий процес набуття й використання навичок, знань і умінь, який охоплює собою відповідне навчання, набуття практичних навичок і конкретне їх цільове використання у певних умовах. Результативність цього залежить від особистого потенціалу працівника, як сукупності якісних характеристик людини, які визначають можливість й межі участі у трудовій діяльності³. Слід зазначити, що у науковій літературі недостатньо приділяється увага питанням систематизації і класифікації факторів, що визначають формування і використання кадрового потенціалу⁴.

Основними етапам формування кадрового потенціалу є аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на нього. До факторів зовнішнього середовища макрорівня відносять:

1. Економічні фактори: залежність темпів зростання (чи зменшення) обсягів виробництва продукції (робіт і послуг) із задоволеністю власних потреб працівників необхідних для відтворення; прожитковий мінімум, який визначає вартість споживання важливіших матеріальних благ та послуг, що необхідні людині для підтримки її життєдіяльності; рівень розвитку сфери освіти – кількість вищих навчальних закладів у державі, можливість навчання на бюджетній основі, підвищення кваліфікації за кордоном тощо.

2. Податкова політика держави.

3. Державне регулювання в сфері трудових відносин.

4. Науково-технічний прогрес впливає на технічну оснащеність робочого місця, рівень використання науково-технічних досягнень, що вимагає додаткових знань працівників, а відповідно підвищення рівня кваліфікації.

² Гудсков А. К. Трудовий потенціал та його місце в системі ринкових відносин (теоретичні аспекти) / О. М. Левченко, Ю. В. Орленко // Проблеми аеронавігації / за ред. С. М. Неділька. – Вип. 2, ч. 1. – Кіровоград : ДЛАУ, 1997. – С. 180–189.

³ Джаин И. О. Оценка трудового потенциала : [монография] / И. О. Джаин. – Сумы : Университетская книга, 2004.

⁴ Гудсков А. К. Трудовий потенціал та його місце в системі ринкових відносин (теоретичні аспекти) / О. М. Левченко, Ю. В. Орленко // Проблеми аеронавігації / за ред. С. М. Неділька. – Вип. 2, ч. 1. – Кіровоград : ДЛАУ, 1997. – С. 180–189.

5. Техніко-економічні фактори.

6. Соціально-економічні фактори підвищують інтенсивність праці, додають йому творчий характер.

7. Демографічні фактори⁵. Демографічна ситуація у держави характеризує відтворення населення за його основними структурними елементами у просторовій і часовій визначеності.

8. Національні та культурно-освітні особливості.

До факторів внутрішнього середовища, які впливають на формування кадрового потенціалу підприємства, слід віднести такі, як: - цілі і стратегія підприємства; - кадрову політику підприємства; - імідж підприємства; - техніку, технологію, організацію виробництва та праці; - фінансово-економічні можливості підприємства; - маркетингову діяльність; - кількісний і якісний склад наявного персоналу і можливості його зміни в перспективі; - професійно-кваліфікаційні фактори; - джерела покриття кадрової потреби; - організаційна культура; - соціально-психологічні фактори; - психофізіологічний стан працівників; - морально-етичні фактори.

Метою вивчення цієї групи чинників є усвідомлення впливу на формування кадрового потенціалу підприємства таких соціальних чинників, як якість життя людей, задоволення та гармонізація їх життєвих потреб, рівень стимулювання до сумлінної високоефективної праці, демографічна структура суспільства тощо. У Конституції України зазначено, що національна економіка розвивається на основі соціально-орієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав і свобод громадян, утвердження середнього класу й подолання бідності населення. Соціальна політика держави втілюється у суспільних програмах і соціальній практиці та охоплює: регулювання соціальних відносин у суспільстві, забезпечення ефективної зайнятості, розподіл і перерозподіл доходів, формування стимулів до

⁵ Потенциал инновационного развития предприятия : монография / под ред. С. Н. Козьменко. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – С. 108–109, 136–139, 157, 246–249.

високоєфективної праці; забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, захист навколишнього середовища.

Проведене дослідження демографічного процесу в Україні з'ясувало його безпосередній вплив на кадровий потенціал підприємств. Виявлено низку чинників та негативних наслідків, які суттєво впливають на формування кадрового потенціалу підприємств в умовах демографічної кризи. Вивчення цієї групи чинників є усвідомлення впливу на формування кадрового потенціалу підприємства таких соціальних чинників, як якість життя людей, задоволення та гармонізація їх життєвих потреб, рівень стимулювання до сумлінної високоєфективної праці, демографічна структура суспільства тощо.

Демографічна ситуація в Україні залишається складною. Відсутні об'єктивні підстави призупинення існуючої тенденції скорочення загальної чисельності населення. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення.

Соціальна політика – чи не найважливіший напрям державного регулювання економіки, органічна частина внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту й усебічного розвитку його громадян і суспільства загалом. Соціальна політика, спрямована на поліпшення умов праці й побуту, розвиток фізкультури і спорту, дає зниження захворюваності й тим самим відчутно впливає на скорочення економічних втрат у виробництві.

Модель соціальної політики Української держави має являти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.